Persler /Akhaemenidler Dönemindeki Bölgelerarası Ticari İlişkiler Bağlamında MÖ 6. ve 5. Yüzyıl Sikke Defineleri*

*The Coin Hoards of 6th and 5th Century B.C: In the Context of Persians/Achaemenids
Period Inter-Regional Trade Relations*

Dr. Fariz ÖNCÜ

ORCID No: 0000-0002-0759-7968

Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - Kütahya

Öz: Sikkenin MÖ 7. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ekonomik ve politik alanda Anadolu'nun batı ve iç batı kesimlerindeki birçok merkez tarafından kullanıldığı bilinir. Sikke kullanımına yabancı olan Persler Anadolu'nun egemenliğini MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısının başlarında ele geçirdiklerinde, Batı Anadolu'daki sikke üretim ve kullanım alanlarına müdahalede bulunmazlar ve mevcut yapının kendi çıkarları doğrultusunda devam etmesini sağlarlar. Bu noktada, MÖ 6. yüzyıldan MÖ 5. yüzyılın sonlarına kadar istisna olarak kabul edilebilecek tek bir müdahaleden söz edilebilir; bu da Pers kralı I. Dareios'un Lydia döneminden kalma altın ve gümüş sikkelerin (kroesoid) yerine dareikos (kralın altın sikkeleri) ve sigloslar (kralın gümüş sikkeleri) darp etmeye başlamasıdır. Ancak Perslerin Anadolu'da egemen oldukları dönemde Anadolu'nun kıyı kesimleri ile Ege ve Batı Akdeniz'deki birçok merkezde sikke ekonomik-ticari bir meta ve değişim aracı olarak oldukça yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Dolayısıyla, bu dönemdeki bölgelerarası ekonomik ve ticari ilişkilerin nasıl olduğu hususunda sikke buluntuları önemli veriler sunar. Buradan hareketle, çalışmamızda, MÖ 6. ve 5. yüzyıllara tarihlendirilen ve farklı bölgelerde bulunan çok sayıda seçili sikke definesinin içerik ve bölgesel dağılımı, Perslerin Anadolu'da hâkim güç oldukları dönemdeki bölgelerarası ticari ilişkileri farklı bir boyutuyla tartışmak ve anlamak amacıyla yeniden gözden geçirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Akhaemenidler, Persler, Anadolu, Sikkeler, Ticaret, Ekonomi, IGCH, Sikke Defineleri.

Abstract: It is known that coins were used by many centers in the western and inner western parts of Anatolia in the economic and political sphere from the last quarter of the 7th century B.C. Persians, who were unfamiliar with the use of coins, took over the sovereignty of Anatolia at the beginning of the second half of the 6th century B.C. During this period, Persians did not intervene in the production and usage areas of coins in Western Anatolia and enabled the existing structure to continue in line with their own interests. From the 6th century B.C. to the end of the 5th century B.C. the production of the darics (the gold coins of the king) and the sigloi (the silver coins of the king), which Dareios I had begun to mint in the place of the Lydian-era gold and silver coins about 515 B.C., can be regarded as an exception at this point. However, in the period when the Persians dominated Anatolia, the coins were widely used as an economic-commercial commodity and exchange tool in the Aegean, the Western Mediterranean and the coastal regions of Anatolia. Hence, in terms of the 6th and 5th centuries B.C. when the Persians held control over a large part of Anatolia, coin finds provide important data regarding the economic and commercial relations between regions. From this point of view, in this study, the content and regional distribution of a large number of selected coins dated to the 6th and 5th centuries BC will be handled in order to discuss and understand a different dimension of interregional trade relations of the Achaemenid Persian period.

Keywords: Achaemenids, Persians, Anatolia, Coins, Trade, Economy, IGCH, Coin Hoards.

* Bu çalışma 2018 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen "M.Ö. 6. ve 5. Yüzyıllarda Achaemenid/Pers İmparatorluğu Yönetiminde Anadolu'da Ekonomik Durum" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Giriş

Persler, Kral II. Kyros'un (MÖ yak. 559-530) komutasında MÖ 547'de Lydia kralı Kroisos'u yenerek neredeyse Anadolu'nun tamamı üzerinde egemenlik kurmayı başarırlar.¹ Perslerin Anadolu coğrafyası üzerindeki hükümler iki asırdan fazla (MÖ yak. 547-330) devam eder. Bu dönem Anadolu'nun farklı özelliklere sahip bölgeleri için idari ve politik alanda olduğu gibi, ekonomik alanda da "yeni" bir sürecin başlangıcı olur. Bu noktada, satraplık çerçevesinde kimlik kazanan Anadolu'daki Pers idare sisteminin temel iki özelliğinden bahsetmek gerekir; bunlardan birincisi, Perslerin fethettikleri bölgelerde, yerel ihtiyaçları göz önüne alarak mevcut yapıların devamı yönünde gösterdikleri eğilimdir. İkinci özellik ise, yine ihtiyaç halinde, kendinden önceki uygulamaların değişimi doğrultusunda gösterilen tutumdur. Bölgesel ihtiyaçları dikkate alan Pers idaresinin bu esnek yapısına², Anadolu'nun kıyı kesimlerindeki sikke üretim ve kullanım faaliyetleri üzerinden de şahit olunur. Bilim insanları arasında mutabık kalınmamış bir tartışma konusu olsa da³, ilk sikkelerin *elektron* sikke olarak Pers egemenliğinden yaklaşık 60 yıl önce Lydia tahtına geçen Alyattes (MÖ yak. 610-560) tarafından darp edildiği kabul edilir.⁴ Ephesos'taki Artemis Tapınağı'nda, D. G. Hogarth başkanlığında 1904-5 tarihinde yürütülen kazı çalışmaları, birçok Hellen polisinin de Lydia döneminden itibaren *elektron* sikke üretim faaliyetleri içinde olduğunu gösterir.⁵ Anadolu'nun batı kıyı ve iç kesimlerinde *elektron* sikke üzerinden şekillenen para sistemi, Lydia'nın Karun olarak da bilinen ünlü kralı Kroisos dönemine (MÖ yak. 560-547) kadar varlığını devam ettirir. Bundan sonraki süreçte ise, *elektron* sikkelerin yerine saf altın ve saf gümüş sikkeler (*kroesoid*)⁶ darp edilmeye başlanır.⁷ Bu durum sikke üretiminin eski dünyada yayılmasında önemli bir rol oynar.⁸ Aynı dönemlerde Anadolu'nun batı kıyılarında bulunan bazı Hellen polislerinin de gümüş sikke darbına başladıkları görülür.⁹

Pers kralları MÖ 547'den sonra Anadolu'da hâkimiyet kurmaya başladıklarında, sikke üretim ve kullanımı noktasında Anadolu'nun batı kesimlerinde böyle bir miras devralırlar. Yeni egemenler, yönetimlerinin yaklaşık ilk çeyrek asırlık döneminde mevcut sikke üretim

¹Hdt. I. 69-86.

²Elsbeth R. M. Dusinger, *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 1.

³Christopher Howgego, *Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi*, Çev: Oğuz Tekin, Homer Kitabevi, İstanbul 2013, s. 17.

⁴Jack M. Balcer, "The East Greeks Under Persian Rule: A Reassessment", *Achaemenid History VI*, Leiden 1991, s. 58; G.K. Jenkins, *Ancient Greek Coins*, London 1990, s. 13; Colin M. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coins*, New York 1976, s. 24; Georges L. Rider, *La Naissance de la Monnaie: Pratiques Monétaires de l'Orient Ancien*, Presses Universitaires de France, Paris 2001, s. XIII, 41; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 87-88.

⁵I. Carradice – M. Price, *Helen Dünyasında Sikke*, Homer Kitabevi, Çev: Oğuz Tekin, İstanbul 2001, s. 18-19; D. G. Hogarth, *Excavations at Ephesus*, London 1908; Howgego, 2013, s. 18-21; Jenkins, 1990, s. 13; Kraay, 1976, s. 21-22; Oğuz Tekin, *Antik Nüsmatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 54-55.

⁶Kroisos döneminde darp edilmeye başlayan *kroesoid*ler (Lydia kralının saf altın ve saf gümüş sikkeleri), önyüzü aslan ve boğa protomalarının karşılıklı durduğu standart bir tipte tasvir edilir. Örnekler için bkz. Fariz Öncü, *M.Ö. 6. ve 5. Yüzyıllarda Achaemenid/Pers İmparatorluğu Yönetiminde Anadolu'da Ekonomik Durum*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018, Levha I, No. 1-2. Altın *kroesoid* staterlerinin ağırlığı üretimlerinin ilk dönemlerinde 10. 90 gram iken, daha sonra bu ağırlık 8.10 grama düşürülür. Gümüş *kroesoid* staterlerinin ağırlığı ise 10. 90 gramdır. Bkz. Koray Konuk, *Karun'dan Karia'ya. Muharrem Kayhan Koleksiyonundan Erken Anadolu Sikkeleri*, Ege Yayınları, İstanbul 2003, s. 47.

⁷Michael Alram, "The Coinage of the Persian Empire", *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*, Ed. William E. Metcalf, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 62; Jenkins, 1990, s. 20; Konuk, 2003, s. 41; Kraay, 1976, s. 30-31.

⁸Konuk, 2003, s. 41.

⁹Balcer, 1991, s. 59; Tekin, 2008, s. 61.

faaliyetlerine bir müdahalede bulunmazlar.¹⁰ Başka bir ifadeyle, sikkenin ekonomik ve politik kullanımına yabancı olan Persler¹¹, hem Kyros hem de Kambyzes (MÖ yak. 530-522) dönemlerinde Sardeis'te altın ve gümüş *kroesoid*lerin üretimini devam ettirirler.¹² Yine, Anadolu'nun kıyı bölgelerindeki Hellen *polis*leri de Perslerin hâkimiyetinde, üzerinde kendi bölgelerini tanıtan tiplerin ve lejantların yer aldığı sikkeleri darp etmeyi sürdürürler.¹³

Mevcut sikke üretim geleneğine müdahalede bulunan ilk Pers kralı ise, bir yönetim darbesiyle tahta geçen¹⁴ I. Dareios (MÖ yak. 522-486) olur. I. Dareios'un hükümdarlığının ilk dönemlerinde *kroesoid*ler yerine, Plutarkhos'un¹⁵ üzerindeki tasvirlerden dolayı Toξόται/toksotai= Okçular olarak bahsettiği kralın *dareikos* denilen altın sikkeleriyle *siglos* olarak adlandırılan gümüş sikkeleri darp edilmeye başlanır.¹⁶ Ancak bu dönemde Anadolu'nun kıyı kesimlerindeki yerleşimlerin ve yerel unsurların (örneğin Hellen polisleri) kendi özelliklerine uygun olarak gerçekleştirdikleri gümüş sikke darbu ve kullanımı giderek daha yaygın bir faaliyet alanı kazanır.¹⁷ Bu durum, aynı zamanda, gümüş sikke kullanımının Akdeniz ve Ege dünyasındaki yaygın dağılımıyla da koşutluk gösterir. Özellikle gümüş sikke, MÖ 6. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Hellas, Sicilya, Güney İtalya, Kyrenaika ve Anadolu'nun Perslerin egemenliğindeki çok sayıda iç ve kıyı bölge yerleşiminde yaygın olarak kullanılır.¹⁸ Sikke kullanımının yaygınlaşmasında ise, başta ticaret olmak üzere ekonomik etkenlerin önemli bir rolü vardır.¹⁹ Bu bağlamda, değişik bölgelerde ele geçen ve farklı dönemlere atfedilen sikke defnelerinin içerikleri ve coğrafi dağılımları, bölgelerarası ekonomik ilişkilerin açıklanmasında önemli veriler sunar. Dolayısıyla, Perslerin Anadolu'da egemen oldukları MÖ 6. yüzyılın sonları ile MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen ve imparatorluğun farklı bölgelerinde ele geçen sikke defneleri, bu bağlamda yapılacak tartışmalar için büyük bir öneme sahiptir. Ancak söz konusu dönemdeki sikke defnelerini bölgelerarası ekonomik-ticari ilişkiler çerçevesinde ele alan kapsamlı bir çalışmanın varlığından söz edilemez. Bu yüzden, çalışmamızda, MÖ 6. yüzyılın sonları ile MÖ 5. yüzyıla tarihlenen ve Anadolu, Mısır, Suriye, Yunanistan, Makedonya ve İtalya'daki çeşitli merkezlerde bulunan seçili sikke defnelerinin²⁰

¹⁰Balcer, a.g.m., s. 59.

¹¹Oğuz Tekin, "Pers Döneminde Anadolu'da Para ve Ticaret", İçinde: *Persler. Anadolu'da Kudret ve Görkem*, Ed. K. İren-Ç. Karaöz-Ö. Kasar, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 102; Christopher Tuplin, "The Changing Pattern of Achaemenid Persian Royal Coinage", Ed. P. Bernholz and R. Vaubel, *Explaining Monetary and Financial Innovation, Financial and Monetary Policy Studies* 39, DOI: 10.1007/978-3-319-06109-2-6, © Springer International Publishing Switzerland, 2014, s. 127.

¹²Kraay, 1976, s. 31; Rider, 2001, s. 123; Tekin, 2008, s. 71; Tuplin, a.g.m., s. 135.

¹³Balcer, 1991, s. 59).

¹⁴Hdt. III. 61-88; R. G. Kent, *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*, American Oriental Society, New Haven 1953, s. 120-134 (DB I, 72-96; DB II, 1-98; DB III, 1-92; DB IV, 1-54; DB V, 1-75).

¹⁵Plut. *Artak*. XX. 4; Rider, 2001, s. 123.

¹⁶Pers krallarının saray giysileri içinde ve mazgalı bir tacla tasvir edildikleri *siglos* ve *dareikos*lar ortak bir ikonografiye sahipler. Sikke üzerindeki tasvirlerin tarihsel süreç içinde geçirdikleri küçük değişimler, bilim insanlarının bu sikkeleri kabaca dört tip (Tip I-II-III-IV) halinde ele almalarına sebep olur. Fakat tarihsel süreç içinde görülen küçük değişimlere rağmen, *dareikos*ların ağırlığı yaklaşık 8. 40 gram iken, *siglos*ların ağırlığı yaklaşık olarak 5. 40 gramdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Konuk, 2003, s. 49; Kraay, 1976, s. 32-33; Rider, 2001, s. 128-133; Tekin, 2008, s. 72; Tuplin, 2014, 137-138. Değişik tipteki kral sikkeleriyle ilgili örnekler için ayrıca bkz. Öncü, 2018, Levha I, No. 3-6.

¹⁷Konuk, 2003, s. 51.

¹⁸Carradice - Price, 2001, s. 26-45; Howgego, 2013, s. 21; Tekin, 2008, s. 61.

¹⁹Balcer, 1991, s. 58; Kutalmış Gökay, *Batı Anadolu'ya Korinth ve Attika Siyah Figür Seramiğinin İthali, Dağılımı ve Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 1999, s. 195).

²⁰Çalışmada geçen defnelerin isimleri ve tablolardaki numaraları M. Thompson, O. Mørholm ve C.M. Kraay'ın editörlüğünü yaptıkları *Inventory of Greek Coin Hoards (IGCH)* adlı eserde geçtiği şekliyle kullanılmıştır. Bkz. M. Thompson – O. Mørholm- C.M. Kraay, *Inventory of Greek Coin Hoards*, The American Numismatic Society, New York 1973.

içerikleri, Perslerin Anadolu egemenliği sırasındaki bölgelararası ticari ilişkilerin farklı bir boyutuyla tartışmaya açılması ve anlaşılması amacıyla ele alınacaktır.

1. Sikkenin Bölgelararası Dolaşımında Rol Oynayan Etkenler Üzerine

MÖ 6. ve 5. yüzyıllara tarihlendirilen sikke definelerinin coğrafik dağılımının çeşitliliği ve yaygınlığı, bu sikkelerin bölgelararası dolaşımında rol oynayan ticari etkenler dışındaki muhtemel bazı faktörleri de dikkate almayı zorunlu kılar. Sikkenin hem ekonomik hem de sosyo-politik olarak antik devletler tarafından kullanılan bir araç olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, sikkenin üretimi ve bölgelararası dolaşımında, devletlerarası ödemelerin, verginin nakdi olarak toplanmasının, askeri masrafların temininin, paralı askerlerin maaş ödemelerinin, armağan olarak farklı sosyo-politik kesimlere sunulmasının etkili olduğu geniş bir yelpazeden söz etmek mümkündür.²¹

Sikkenin bölgelararası dolaşımında devletlerin olduğu kadar bireylerin de rolü vardır. Örneğin, ticaretle uğraşan bireyler, mal alım satımı, liman ve gümrük geçişlerinde kullanmak için yanlarında sikke taşımış olabilirler. Ya da ücretli askerler, özel harcamaları için yanlarında sikke bulundurabilirler. Yine, küçük birimlerde darp edilen ve metal değeri düşük sikkeler, büyük olasılıkla bireylerin bozuk para olarak yanlarında taşıyıp başka yerlerde kaybettikleri paralardır.²² Bunların yanı sıra, yabancı sikkeleri dış ticaret etkinliklerindeki acil durumlarda külçe formunda kullanmak üzere saklayan stokçuların da sikke dolaşımındaki etkisinden bahsedilebilir.²³ Aynı şekilde, söz konusu dönemlerde, karşılıklı mal takasıyla yapılan ticari işlemlerin yaygın olduğunu da dikkatten kaçırmamak gerekir. Başka bir ifadeyle, bu dönemde devam eden ve takas usulüyle gerçekleşen ticari işlemlerde sikkeye ihtiyaç olmayacağından, bir bölgede üretilen sikkelerin başka bir bölgede ele geçmemesi her zaman o bölgeler arasında ticari münasebetlerin olmayacağı anlamına gelmez.²⁴ Dolayısıyla, sikkelerin bölgelararası dağılımıyla bölgelararası ticari ilişkiler arasındaki bağlantıyı kurarken, bütün bu ve benzeri faktörleri göz önüne alacak dikkatli bir yaklaşım sergilemek gerekir. Bu çerçevede yapılacak analizleri tartışmalı hale getiren bütün bu etkenlere rağmen, sikkenin hem değişim aracı hem de ticari meta olarak bölgelararası ticari etkinliklerde kullanıldığı bilinir.²⁵ Önemli ticari değişimlerde, özellikle, değerli metalden darp edilmiş sikke kullanımının işlevsel olduğu söylenebilir.²⁶ Aynı şekilde, MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte yaygınlaşan farklı birimlerdeki gümüş sikkelerin üretim ve dağılımında ticari faaliyetlerin önemli bir etkisi vardır.²⁷ Aigina'nın, gümüş kaynaklarına sahip olmadığı halde MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda ticari aktiviteleriyle öne çıkması²⁸ ve kendisine ait sikke ağırlık sisteminin (12,2 gramlık stater)

²¹Howgego, 2013, s. 117.

²²Howgego, a.g.e., 117-121.

²³Thomas Figueira, *The Power of Money: Coinage and Politics in the Athenian Empire*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998, s. 25.

²⁴Khios bu duruma gösterilebilecek en çarpıcı örneklerden biridir; gerek Anadolu ve Karadeniz'in gerekse Akdeniz'in birçok merkezinde, Khios'a ait çok sayıda ticari amfora buluntusu ele geçer. Bkz. Öncü, 2018, s. 171-179. Ancak Khios üretimi sikkelerin dağılımı Khios'un ticari amfora buluntularının dağılımıyla paralellik göstermez. Bkz. Howgego, 2013, s. 121. Bu da muhtemelen Khios'un bölgelararası ticari işlemlerde yaygın olarak sikkeyi bir değişim aracı olarak kullanılmamasıyla ilgili olmalıdır.

²⁵Balcer, 1991, s. 58; Carradice - Price, 2001, s. 53-55; Gökay, 1999, s. 195; Howgego, 2013, s. 118.

²⁶F. Bodenstein, *Phokäisches Elektron-Geld, von 600-326 v. Chr.*, Mainz 1976, s. 74; Figueira, a.g.e., s. 42-43; Howgego, 2013, s. 23.

²⁷Howgego, a.g.e., s. 113, 120.

²⁸Carradice-Price, a.g.e., s. 50.

birçok farklı merkezde yaygın olarak kullanılması, bu bağlamda gösterilebilecek en açıklayıcı örnekler arasındadır²⁹.

2. Sikke Definelerinin Bölgelerarası Ticari İlişkiler Açısından Değerlendirmeleri

2.1. Ras Samra Definesi (IGCH 1478)

MÖ 6. yüzyılın son dönemlerinde Pers egemenliğinde olan Thrako-Makedonya'daki merkezlerle Akdeniz'in doğu kesimleri arasındaki ekonomik ilişkiler hakkında veri sunan önemli definelerden biri, gömü tarihinin MÖ yaklaşık 525-520 ya da 510-500 dönemleri arasında olduğu düşünülen ve Suriye'de bulunan Ras Samra Definesi'dir (IGCH 1478). Aşağıda tabloyla (Tablo 1) da gösterildiği üzere, Ras Samra Definesi'nde toplam otuz dokuz gümüş sikke ele geçer. Kıbrıs üretimi altı sikke dışında kalan sikkelerin neredeyse tamamı (otuz iki adet) Thrakia-Makedonya'nın değişik merkezlerinin üretimleridir.

Tablo 1: Ras Samra Sikke Definesi ve Define İçeriğinin Bölgesel Dağılımı

Definenin Adı	Definenin Bulunduğu Yer	Gömü Tarihi	Definedeki Sikkelerin Toplam Miktarı ve Cinsi	Definede Sikkeleri Bulunan Kentler ve Sikkelerin Dağılımı
IGCH 1478	Ras Samra (Ugarit) Suriye.	MÖ yak. 525-520	39 AR	Stagira: 4 st.; Abdera: 1 tetradr.; Lete?: 12 st.; Bilinmeyen. Maced.: 14 st. Bilinmeyen Thraco-Maced.: 1 st.; Kıbrıs: 6 st.; Bilinmeyen darphane: 1 st.

²⁹Sikke kaynaklarına ulaşma imkânlarının çapı, devletlerin sikke darp etme faaliyetleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Bkz. Carradice - Price, a.g.e., s. 49. Tmolos (Bozdağlar) dağı ve Paktolos Irmağı'nın elektron, altın ve gümüş madenlerinin Sardeis'e (Hdt. V. 101; A. Ramage - N. H. Ramage, *Twenty-Five Years of Discovery at Sardis 1958- 1983*, United States of America: The National Endowment for the Humanities, 1983, s. 7; A. Ramage, "Golden Sardis", Ed. A. Ramage and P.T. Craddock, *King Croesus' Gold*, London, British Museum Press, 2000, s. 19; M. A. Dandamaev - V. G. Lukonin, *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s. 21), Lauron gümüş kaynaklarının Atina'ya (Howgego, 2013, s. 42), Siphnos Adası'nın altın madenlerinin Thasos ve Lamsakos'a (Carradice - Price, 2001, s. 49) bu açıdan önemli katkı sağlamıştır. Ancak sikke darbi için gereken bu imkânlar Aigina sahip değildir. Arazinin kayalık yapısı nedeniyle tarıma elverişli alanlarının da az olduğu Aigina (Kraay, 1976, s. 42), yine de, gerek kendine ait ağırlık sistemiyle ürettiği gümüş sikkeleri (Carradice-Price, a.g.e., 50; Tekin, 2008, s. 35) gerekse zenginliğiyle MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda öne çıkan merkezler arasında yer alır. Zenginliğini, Karadeniz'den Doğu Akdeniz'e kadar olan bölgelerarası ticari faaliyetlerdeki etkin varlığına borçlu olan Aigina (Görkay, 1999, s. 197; Hdt. II. 178-179; IV. 152; VII. 147. 2; Kraay, a.g.e., s. 42), sikke üretimi için muhtemelen bölgelerarası dolaşımda olan metallerden yararlanır (Carradice-Price, a.g.e., s. 50). Bu ticari faaliyetler, aynı zamanda, sikke üretiminde Aigina ağırlık sisteminin Güney Ege, Akdeniz (Balcer, 1991, s. 59), Karadeniz ve Batı Anadolu'nun birçok merkezinde benimsenmesine sebep olur. Pers egemenliği döneminde, bölgelerarası ticaretin gelişimini de gösteren ve Aigina ağırlık sisteminde sikke darp ettiği bilinen Anadolu'nun kıyı kesimlerindeki önemli merkezler arasında Teos (Balcer, a.g.m., s. 59; Öncü, 2018, Levha IV, No. 91-98), Phokaia (Balcer, a.g.m., s. 60-61; Bodendstedt, 1976, s. 56, 90; Öncü, a.g.e., Levha IV, No. 72-79), Sinope (A. Avram- J. Hind - G. Tsetskhladze, "Black Sea Area", *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Ed. M.H.Hansen-T.H.Nielsen, Oxford University Press, New York 2004, 2004, s. 963; Kraay, a.g.e., s. 245; Öncü, a.g.e., Levha V, No. 99-102) ve Aphrodisias (J. D. Bing, *A History of Kilikia During the Assyrian Period*, Indiana University, Ph.D., Michigan 1968, s. 157; B. V. Head, *Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics*, Oxford 1911, s. 717) yer alır. MÖ 5. yüzyılın ilk dönemlerinden başlayarak Batı Anadolu'da başka yerleşimlerin de Aigina ağırlık sisteminde sikke darp ettikleriyle ilgili olarak bkz. S. E. Psoma, "Choosing and Changing Monetary Standarts in the Greek World During the Archaic and Classical Periods", Ed. Edward M. Harris, David M. Lewis, Mark Woolmer, *The Ancient Greek Economy: Markets, Households and City-States*, New York 2016, s. 97.

Definedeki sikkelerin Thrako-Makedon ağırlıklı bölgesel dağılımı, söz konusu bölgeler arasındaki ekonomik ilişkilerin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak bu ilişkinin ticari etkenlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığı net değildir. Sikkelerin, imparatorluğun Yakındoğu'daki merkezlerinin büyük bir bölümünde olduğu gibi Suriye'de de sadece külçe olarak işlem görmüş olma ihtimali³⁰, bu belirsizliğin sürmesindeki temel etkindir. Başka bir ifadeyle, yaklaşık MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına kadar, Pers egemenliği altındaki Mısır ve Yakındoğu coğrafyasının neredeyse tamamında gümüş sikke külçe olarak ve gerçek değeri üzerinden işlem görür. Bu yüzden, bu bölgedeki ticari faaliyetlerin gerçekleşmesinde değişim aracı olarak gümüşün sikke formunda kullanılması beklenen bir durum değildir. Ancak I. Dareios döneminde gerçekleşen vergi reformunun, bölgelerarası ticari faaliyetler üzerinden sikke dolaşımını tetiklediği düşünülebilir. Herodotos'a göre, I. Dareios, imparatorluğu yirmi vergi bölgesine (*arkhai* veya *nomoi*) ayırarak, vergilerin (*phoroi*) neredeyse tamamını gümüş üzerinden toplamaya başlar³¹. I. Dareios'un gümüş madenlerine ulaşma çabası içinde olduğu, kralın MÖ yaklaşık 513'te zengin maden kaynaklarına sahip Skythia'yı ele geçirmek amacıyla sefere çıkmasından³² da anlaşılabılır. Bu dönemde Pers krallarının vergileri gümüş üzerinden toplama zorunluluğu (!) getirmeleri, Doğu Akdeniz'de gümüş madenleri açısından zayıf olan bölgeleri ticari yolla bu madenleri başka bölgelerden temin etme gayretine sokmuş olmalıdır. Bu noktada, ticaretin, imparatorluğa gümüş olarak ödenmesi gereken verginin sağlayıcısı bir araç olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla, Ras Samra Definesi'ndeki Thrako-Makedonya üretimi ağırlıklı sikkelerin temsilinde, Doğu Akdeniz'deki yerleşimlerin gümüş ihtiyaçlarını ticari faaliyetlerle karşılamanın önemli bir etkisi olmalıdır.

2. 2. Mısır Defineleri

Aşağıdaki tabloda (Tablo 2) da gösterildiği üzere, Mısır'da MÖ 500'e tarihlenen Demanhur (IGCH 1637), MÖ 500-470 arası döneme tarihlenen Sakha (IGCH 1639) ile MÖ yaklaşık 475'e tarihlenen Asyut =IGCH 1644³³ definelerinde ağırlıklı olarak Thrako-Makedonya yerleşimleri ile Batı Anadolu ve Hellas'taki ticari faaliyetleriyle öne çıkan merkezlerin üretimi sikkeler temsil edilir. Özellikle, MÖ 6. ve 5. yüzyıldaki ticari faaliyetleriyle bilinen Khios, Samos, Klazomenai, Aigina gibi merkezlerin darphanelerinden çıkan sikkelerin bu definelerde temsil edilmesi dikkat çekicidir (Tablo 2).

³⁰C. L. Nimchuk, "The 'Archers' of Darius: Coinage or Tokens of Royal Esteem?", *Ars Orientalis*, Vol. 32, *Medes and Persians: Reflections on Elusive Empires* (2002), S. Freer Gallery of Art, The Smithsonian Institution and Department of the History of Art, University of Michigan, 2002, s. 57-58; Rider, 2001, s. 180.

³¹Hdt. III. 89, 90.

³²Jack M. Balcer, "The Persian Occupation of Thrace 519-491 B.C. The Economic Effects", *Actes du 11e Congres international des Etudes du sud-est Européennes*, Vol. 2, Athens 1972, s. 241-242; Pierre Briant, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Transl. by Peter T. Daniels, Eisenbrauns 2002, s. 741; J.M. Cook, "The Rise of Achaemenids and Establishment of Their Empire", *The Cambridge History of Iran*, Vol.2, Cambridge 1996, s. 219; R. N. Frye, *The History of Ancient Iran*, München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1984, s. 103; Görkay, 1999, s. 198; Hdt. IV.1; FGrHist 688, F13, 16-22, Ktesias; Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Pers Satraptlıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı", *CEDRUS: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, Vol. VI, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2018, s. 163; L. Llewellyn -J. ve J. Robson, *Ktesias' History of Persia. Tales of the Orient*, Routledge, London-New York 2010, s. 181; Polyain. Strat. VII. 11.

³³Howgego, 2013, s. 122-124; M. Price et al., "Reviewed Work(s): Archaic Greek Coinage. The Asyut Hoard", by Martin Price and Nancy Waggoner, C. M. Kraay, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 97, 1977, s. 230-231; M. Price et al., "Reviewed Work(s): Archaic Greek Coinage. The Asyut Hoard", by Price Martin- Nancy Waggoner, Reviewed by R. Ross Holloway, *Gnomon*, 50. Bd., H. 6, Oct., 1978, s. 597-600.

Tablo 2: MÖ 6. ve 5. Yüzyıllardaki Mısır Defineleri ve Define İçeriklerinin Bölgesel Dağılımı

Definenin Adı	Definenin Bulunduğu Yer	Gömmü Tarihi	Definedeki Sikkelerin Toplam Miktarı ve Cinsi	Definede Sikkeleri Bulunan Kentler ve Sikkelerin Dağılımı
IGCH 1637	Demanhur, Mısır	MÖ 500	165 AR, 2 ingot	Neapolis Maced.: 4 st.; Scione: 1 tetradr.; Stagira: 1 tetradr.; Thraco-Maced.: 34 st.; Abdera: 7 tetradr.; Dicaea Thraciae: 3 st.; Thasos: 12 st.; Aigina: 16 st.; Korinth: 6 st.; Delos: 1 st.; Naksos: 2 st.; Paros: 4 dr.; Miletos: 19 fr.; Teos: 1 dr.; Khios: 5 st.; Samos: 3 fr.; Kos: 1 fr.; Ialysos: 1 fr.; Karia: 1 fr.; Lydia: 1 st.; Phaselis: 1 st.; Lykia: 6 st.; 2 fr.; Selge: 1 st.; Kıbrıs: 5 st.; 4 fr.; Salamis: 4 st.; Barce: 1 dr.; Kyrene: 1 dr.; Bilinmeyen: 5 st. 1 tetradr., 6 dr., 2 fr.; 3 tanımlanmayan
IGCH 1639	Sakha (Ksois), Mısır	Erken 5. yüzyıl	72+AR frag.	Akanthus: 1 tetradr.; Lete: 4 st.; Neapolis Maced.: 1 st.; Thraco-Maced.: 8 st.; Abdera: 3 didr.; Dicaea Thraciae: 1 st.; Thasos: 1 st.; Eretria: 1 didr.; Atina: 2 Wappenm. didr.; Aigina: 3 st.; Korinth: 8 st.; Naksos: 2 st.; Paros: 2 st.; Kykladlar bilinmeyen

				<p>darphane: 2 tetradr.; Ionía bilinmeyen darphane: 1 hemidr.; Klazomenai: 1 st.; Kolophon: 1 st.; Khios: 6 st.; Samos: 1 fr.; Idyma: 1 dr.; Kamiro: 1 fr.; Ialysos: 1 dr.; Lykia: 1 st.; Lydia (Kroisos): 1 hemist.; Sidon: 3 çift- shekel;Kyrene: 1 fr.; Bilinmeyen darphane: 5 dr. ; gümüş çubuk ve sikke fragmanları ile 40 kurşun parçası.</p>
IGCH 1644	Asyut (Lycopolis), Mısır.	MÖ Yak. 475	681+AR, +3 gümüş ignot	<p>Metapontum: 2st; Kaulonia: 1 st.; Kroton: 1 st.; Rhegium: 1 dr.; Himera: 3 dr.; Zankle: 2 dr.; Samos (Zankle): 12 tetradr.; Akanthus: 37 tetradr. 1 tetrob. Aigai: 3 st. Aineia: 1 tetradr. Mende: 15 tetradr. Olynthus: 1 tetradr.; Potidaea: 6 tetradr. Scione: 2 tetradr. Sermyle: 2 tetradr.; Stagira: 1 tetradr Terone: 11 tetradr; Derrones: 10 octadr., 1 dodecadr.?, 1 triob.?.; Ichnae: 4 octadr.; Orrescii: 32 st.; I. Aleksandros: 1 octadr.; Maked. bilinmeyen darphane: 16; Abdera: 10 octadr.,2 tetradr.;</p>

				<p>Dicaea Thraciae: 3 tetradr.; Thracia Khersonesos?: 1 triob.?.; Thasos: 27 st. Peparethus: 1 tetradr</p> <p>Korcyra: 4 st.; Leucas: 1 st.; Delphi: 7 tridr.; Tanagra: 3 half st. Karystus: 3 tetradr. Khalkis: 1 tetradr.; Eretria: 2 tetradr., 3 fr.; Atina: 2 Wappenm. (1 tetradr., 1 dr.), 127 tetradr., 1 dr., 1 hemidr.; Aigina: 74 st. Korinth: 29 st.; Melos: 2 st. Melos?: 1 st.; Naksos: 3 st.; Paros: 6 dr; Tenos?: 1 st.; Abydos: 1 diob.?.; Lampsakos: 1 diob.?.; Parium: 1 dr.; Lesbos: 1 triob.; Klazomenai: 1 didr.; Miletus: 5 ob.? ; Teos: 5 st, 1 dr.; Khios: 8 st.; Samos: 15 tetradr.; Knidos: 2 dr. 1 ob.? Karpathos: 4 st.; Kos: 1 tetradr.; Kamiro: 5 tetradr. Ialysos: 4 tetradr. Lindos: 5 tetradr. Karia bilinmeyen: 16 st. Phaselis: 9 st.; Lykia hanedanları: 22 st., 1 tetrob.; Idalium: 1 st.; Lapethus: 5 st.; Paphus ?: 2 st., 1 üçtebir st; Salamis: 16 st.; Cyprus bilinmeyen darphane: 10 st.</p>
--	--	--	--	--

				;Persia: 10 sigloi; Kyrene: 35 tetradr; Barce: 4 tetradr. Bilinmeyen darphane: 3; Illeg.: 3
--	--	--	--	--

Bahsi geçen definelerdeki sikkelerin Mısır'a ulaşmasının en önemli sebeplerinden bir tanesi, Ras Samra Definesi'nde olduğu gibi, muhtemelen Pers krallarının gümüş kaynakları bakımından zayıf olan bölgeden vergileri gümüş olarak toplamak istemeleridir³⁴. Ekonomik zenginliğini Nil Nehri'ne borçlu olan Mısır, tahıl üretimi açısından zengin bir bölgedir. Öyle ki, Pers egemenliği öncesinde Mısır'da tahıl değerli metal külçelerle birlikte para olarak yararlanılan temel araçlardan biridir. Ancak bu durum Mısır'ın, vergisini imparatorluğun merkezi hazinesine tahıl olarak ödediği anlamına gelmez. Başka bir ifadeyle, Pers yönetimi için verginin Mısır'dan tahıl yerine gümüş olarak toplanması daha avantajlı bir durum görülmektedir. Çünkü coğrafi uzaklık nedeniyle, Persepolis ve Susa gibi imparatorluk merkezlerinin tahıl ihtiyacını Mısır'dan karşılamak, verginin değerini düşüren oldukça meşakkatli ve maliyetli bir yoldur.

Ayrıca, merkezi idarenin tahıl ihtiyacını Mısır yerine, bu ürünler açısından verimli ve imparatorluğun merkezine yakın olan Mezopotamya yerleşimlerinden karşılaması gibi daha uygun alternatifleri de vardır. Böyle bir tablo içinden bakıldığında, imparatorluk yönetimi için Mısır'dan vergiyi gümüş olarak toplamanın daha makul bir seçenek olduğu söylenebilir. Ancak Mısır gümüş kaynakları bakımından fakirdir. Bu yüzden, Perslerin gümüş olarak talep ettikleri vergi için kaynaklarını gümüşe dönüştürmeyi sağlayacak ticari faaliyetler içine girmesi gerekir. Bölgedeki definelerin sikke dağılımı, Mısır'ın gümüş kaynağına, ancak bu maden bakımından zengin; fakat tahıl ürünleri ve bazı ürünler (papirüs, natron ve keten gibi) açısından fakir olan, başta Atina ve Thrakia-Makedonya yerleşimleri olmak üzere, Hellen merkezleriyle yaptığı ticaretle ulaştığını gösterir.³⁵ Dolayısıyla, burada sikkenin hem değerli bir ticari meta hem de Pers İmparatorluğu'na vergi olarak ödenecek bir gümüş kaynağı olarak bölgelerarası ticari faaliyetlerde işlem gördüğü düşünülebilir. Bölgelerarası ticari etkinlikleriyle öne çıkan Khios, Samos, Klazomenai, Aigina gibi merkezlerin üretimi sikkelerin de bu definelerde temsil edilmesi, bu görüşü destekler niteliktedir.

2. 3. Taranto/Kalabria Definesi (IGCH 1874)

MÖ yaklaşık 510 yılına tarihlendirilen İtalya'daki Taranto/Kalabria Definesi (IGCH 1874) Thrakia ve Ege adalarındaki yerleşimlerden Hellas'a, Batı Anadolu'dan Güney İtalya'ya kadar birçok merkeze ait altı yüz gümüş sikke içerir (Tablo 3)

Tablo 3: Taranto/Kalabria Definesi ve Define İçeriğinin Bölgesel Dağılımı

Definenin Adı	Definenin Bulunduğu Yer	Gömü Tarihi	Definedeki Sikkelerin Toplam Miktarı ve Cinsi	Definede Sikkeleri Bulunan Kentler ve Sikkelerin
---------------	-------------------------	-------------	---	--

³⁴Howgego, 2013, s. 122-123.

³⁵Henry P. Colburn, *The Archaeology of Achaemenid Rule in Egypt*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Michigan Üniversitesi, 2014, s. 352-353, 384-385; Figueira, 1998, s. 32.

				Dağılımı
IGCH 1874	Taranto, Kalabria	MÖ Yak. 510	600 AR	Metapontum: 14 9+incuse; Poseidonia: 5 incuse; Sybaris: 135 incuse; Ami: 1 incuse; Velia: 96; Kroton: 80+ incuse; Himera: 5; Selinus: 8; Akanthos: 5; Lete: 18; Mende: 2; Potidaia: 3; Therma: 3; Thasos: 11; Peparethos: 1; Korkyra: 14; Khalkis ve Boiotia: 1; Atina: 8; Aigina: 15; Korinthos: 13; Karthaia: 1; Naksos: 2; Tenos: 2; Thera: 1; Phokaia: 3; Khios: 1; Kalymna: 1; Kyrene: 2; Bilinmeyen darphane: 1.

Kalabria Definesi'ndeki sikkelerin İtalya'nın bu bölgesine nasıl ve ne amaçla geldikleri hususunda herhangi bir yazılı kayıt yoktur. Ancak Aigina, Atina, Korinthos, Thasos, Phokaia ve Khios gibi bölgelerarası ticari etkinlikleriyle öne çıkan merkezlere ait sikkelerin definede temsil edilmesi, söz konusu sikkelerin dolaşımında ticari faaliyetlerin rolünün güçlü bir ihtimal olarak ele almayı gerektirir. Perslerin egemenliğindeki Batı Anadolu yerleşimlerinden Khios ve Kalymna birer adet, Phokaia ise, üç adet sikkeyle definede temsil edilir. Bu durum, özellikle Batı Akdeniz'de kurduğu kolonilerle Pers öncesi dönemde Akdeniz'de önemli bir ticari üstünlüğe sahip olan Phokaia'nın³⁶ bölgeyle ticari ilişkilerinin halen devam ettiği gösterir.

³⁶Emre Okan, *Phokaia Arkaik Dönem Ticari Amforalar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2011, s. 151-154.

2.4. Yerel Sikkelerin Baskın Olduğu MÖ 5. Yüzyıl Defineleri

MÖ 5. yüzyıla tarihli çok sayıda define vardır. Bunların önemli bir kısmı Anadolu'nun kıyı kesimleri ile kıyı şeridinde yakın adalarda ele geçer. Aşağıdaki tabloda (Tablo 4) da görüldüğü üzere, bu definelerin çoğunda sayısal olarak yerel sikkeler baskın durumdadır. Hatta bazı defineler sadece yerel sikkelerden oluşur; gömü yeri Khios olan ve MÖ yaklaşık 460'a tarihlenen definede (**IGCH 1179**) yirmi altıdan fazla sadece Khios *stateri*³⁷ ele geçer. Gömü yeri Karia/Lykia sınırı olan ve MÖ yaklaşık 460'a tarihlenen definede (**IGCH 1181**) Karia'nın lokasyonu tespit edilemeyen bir bölgesine ait yediden fazla *statere* rastlanır. Gömü yeri Halikarnassos (Bodrum) olan ve MÖ yaklaşık 450'ye tarihlenen definede (**IGCH 1186**) iki bin civarında sadece Knidos (Datça) gümüş sikkesi bulunur³⁸. Gömü yeri Lesbos olan ve MÖ yaklaşık 450'e tarihlenen definede (**IGCH 1187**) elli altıdan fazla sadece Mthymna gümüş sikkesi ele geçer. Gömü yeri Kuzey Anadolu olarak geçen ve MÖ yaklaşık 450'e tarihlenen definede (**IGCH 1235**) Sinope'ye ait yirmi birden fazla gümüş *drahmi* bulunur³⁹. Gömü yeri Kuzey Anadolu olarak geçen ve MÖ yaklaşık 5. yüzyıla tarihlenen definede (**IGCH 1236**) Sinope'ye ait beş yüz civarında gümüş *drahmi* ele geçer. Gömü yeri Khios'taki Phanai olan ve MÖ yaklaşık 450-440'a tarihlenen definede (**IGCH 1191**) on beşi *didrahmi* ve kırk dördü *tetraobolos* olmak üzere toplam elli dokuz Khios gümüş sikkesine rastlanır. Gömü yeri Lesbos'taki Mytilene olan ve MÖ yaklaşık 450-400 dönemine tarihlenen definede (**IGCH 1192**) yediden fazla sadece Lesbos *stateri*⁴⁰ ele geçer.

Gömü yeri Lykia olan ve MÖ yaklaşık 450'ye tarihlenen definede (**IGCH 1250**) Lykia bölgesine ait altmış üçten fazla lejantsız gümüş *stater* bulunur. Gömü yeri Kaş (Antiphellos) olan ve MÖ yaklaşık 440-430'a tarihlenen definede (**IGCH 1251**) birkaç Atina *tetradrahmi*si (17. 2 gram) dışında, neredeyse bütün gümüş *stater*ler (yüzden fazla) Lykia hanedanlarının üretimidir⁴¹. Gömü yeri Kıbrıs olarak geçen ve MÖ yaklaşık 425-400'e tarihlenen definede (**IGCH 1277**) Thasos'a ve Lykia'ya (hanedan Kheriga'ya) ait birer sikke fragmanı dışında, neredeyse bütün gümüş *stater*ler (en az dokuz tanesi) Kıbrıs'taki darphanelerin (Idalium, Lapethos, Paphos, Salamis) üretimidir. Gömü yeri Güney Anadolu olan ve MÖ yaklaşık 420'ye tarihlenen definede (**IGCH 1253**) sadece Aspendos'a ait otuz beşten fazla gümüş *stater* ele geçer. Gömü yeri Karia (?) olan ve MÖ yaklaşık 410'a tarihlenen definede (**IGCH 1193**) yüz civarında sadece Knidos *drahmisi*ne rastlanır. Gömü yeri Batı Anadolu olan ve MÖ yaklaşık 5. yüzyıla tarihlenen definede (**IGCH 1196**) on dörtten fazla sadece Miletos *obolosü*

³⁷15. 6 gramlık *tetradrahmi*lerin darp edildiği Khios ağırlık sisteminde, *drahmi* ve daha alt birimlerdeki sikkeler de üretilmiştir. Khios'ta, ayrıca, Miletos ağırlık sistemine (14. 1 gramlık *stater*) uygun darp edilmiş sikkelere de rastlanır. Bkz. Tekin, 2008, s. 36.

³⁸MÖ 6. yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra Miletos ağırlık sisteminde küçük birimlerde gümüş sikke darp etmeye başlayan Knidos, daha sonra muhtemelen ticari kaygılardan dolayı sikke üretiminde Aigina ağırlık sistemini (12.2 gramlık *stater*) kullanır. Bkz. Kraay, 1976, s. 38; Gökay, 1999, s. 197; Pernille Flensted-Jensen, "Karia", *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, M. H. Hansen –T. H. Nielsen (eds), Oxford University Press, New York, 2004, s. 1125; Tekin, 2008, s. 35. MÖ 5. yüzyılın sonlarında ise, Knidos, Rhodos ağırlık sisteminde (15. 6 gramlık *tetradrahmi*) sikke üretimine başlar. Bkz. Kraay, 1976, s. 246; Stephen Mitchell, "Troas" *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, M. H. Hansen –T. H. Nielsen (eds), Oxford University Press, New York, 2004, s. 1003.

³⁹Sinope, MÖ 5. yüzyılda Aigina ağırlık sisteminde sikke darp eden merkezler arasında yer alır. Bkz. Kraay, 1976, s. 245. Değişik tip ve birimlerde darp edilmiş Sinope üretimi sikke örnekleri için bkz. Öncü, 2018, Levha V, No. 99-102.

⁴⁰Lesbos, Phokaia ağırlık sisteminin (16.1 gramlık *stater*) sikke üretiminde kullanıldığı bölgeler arasında yer alır.

⁴¹Lykia'nın batı kesimlerinde genellikle 8.3-8.6 gram ağırlığında sikkeler darp edilirken, bölgenin orta kesimlerinde 9.5-10 gram sikkeler darp edilir. Bkz. Tekin, 2008, s. 36. Lykia bölgesindeki çeşitli hanedanlara atfedilen ve değişik birimlerde darp edilmiş sikke örnekleri için ayrıca bkz. Öncü, 2018, Levha VIII, No. 158-191.

ele geçer. Gömü yeri Samos olan ve MÖ yaklaşık 400'e tarihlenen definde (IGCH 1198) 10 civarında sadece Samos *tetradrahmi*si (13. 1 gram) bulunur.⁴²

Tablo 4: Yerel Sikkelerin Baskın Olduğu Defineler ve İçerikleri

Definenin Adı	Definenin Bulunduğu Yer	Gömü Tarihi	Definedeki Sikkelerin Toplam Miktarı ve Cinsi	Definde Sikkeleri Bulunan Kentler ve Sikkelerin Dağılımı
IGCH 1166	Bayraklı, İzmir (Smyrna), Ionia	MÖ Yak. 500-490.	20 AR	(Smyrna?): 14 ob.; Lydia: 2 sigloi ; Persia: 4: sigloi
IGCH 1178	Çal Dağı, Sardeis Yakınında, Lydia	MÖ Yak. 470	Yak. 2000 AR	Lydia: 475+hemi st. (Kroisos Tipi); Persia: 98+sigloi (Yarım kral tasviri); 537+sigloi(ok atıcı kral); 310+ sigloi (mızrak taşıyan kral).
IGCH 1179	Khios, Ionia	MÖ Yak. 460	26+AR	Khios: st.
IGCH 1181	Karia, Lykia Sınırı	MÖ Yak. 460	7+ AR	Karia, Bilinmeyen basım: 7+ st.
IGCH 1186	Bodrum (Halikarnassos), Karia	MÖ Yak. 450	Yak. 2000 AR	Knidos: dr.
IGCH 1187	Lesbos	MÖ Yak. 450	56+AR	Mthymna: 4+didr.; 44+ terob., 8+ diob.
IGCH 1191	Khios'taki Phanai, Ionia	MÖ Yak. 450-440	59 AR.	Khios: 15 didr. ; 44 tetrob.
IGCH 1192	Mytilene, Lesbos	MÖ Yak. 450-400	7+BIL	Lesbos: st.

⁴²Bkz. Tablo 4; Figueira, 1998, s. 41; Tekin, 2008, s. 37.

IGCH 1193	Karia?	MÖ Yak. 410	Yak. 100 AR	Knidos: dr.
IGCH 1195	İonia	M.Ö. 5. yüzyıl	22 AR	Miletos: 21 ob.; Ialysus: 1 ob.
IGCH 1196	Batı Anadolu	MÖ 5. Yüzyıl	14+ AR	Miletos: ob.
IGCH 1197	İzmir (Smyrna) bölgesi, İonia	MÖ Yak. 400	271 AR	Persia: sigloi (mızrak taşıyan kral)
IGCH 1198	Samos, İonia	MÖ Yak. 400	Yak. 10 AR	Samos: tetradr.
IGCH 1235	Kuzey Anadolu	MÖ Yak. 450	21 +AR	Sinope: dr.
IGCH 1236	Kuzey Anadolu	MÖ 5. Yüzyıl	Yak. 500 AR	Sinope: dr.
IGCH 1250	Lykia	MÖ Yak. 450	63 +AR	Lykia: yazısız st.
IGCH 1251	Lykia, Kaş(ant. Antiphellos)	MÖ 440-430	100 +AR	Atina: 3+tetradr.; Lycia hanedanları: 96+st.
IGCH 1253	Güney Anadolu	MÖ Yak. 420	35+ AR	Aspendos: st.
IGCH 1277	Kıbrıs	MÖ Yak. 425-400	11+ AR	Thasos: 1 fr.; Lykia, Kheriga: 1 fr.; Idalium: 2 fr.; Lapethos: 1 st.; Paphos: 3 st.; Salamis: 2 st.; Bilinmeyen Kıbrıs darphanesi: 1 st.

Yerel üretimlerin definelerdeki baskın karakteri MÖ 5. yüzyıl boyunca Sardeis Satraplığı'nın Batı Anadolu'daki toprakları olarak düşünülen bölgelerde ortaya çıkan diğer definelerin içeriğinde de kendini gösterir. MÖ yaklaşık 500-490 yıllarına tarihli ve Smyrna'da (İzmir/Bayraklı) bulunan bir definede (**IGCH 1166**) on dördü Smyrna (?) *obolosü* ve altısı Pers *siglosu* olmak üzere toplamda yirmi gümüş sikke ele geçer (Tablo 4).

Bunun yanı sıra, MÖ yaklaşık 470'e tarihlenen ve Sardeis yakınında bulunan Çal Dağı Definesi'nde (**IGCH 1178**) iki bin civarında gümüş sikkeye rastlanır. Bu sikkelerin en az dört yüz yetmiş beşi *kroesoid hemistaterden* ve en az dokuz yüz kırk beşi Pers *sigloidan* oluşur (Tablo 4).

Kazı çalışmalarından elde edilen veriler de *Siglos*ların kullanımının Sardeis ve yakın çevrelerinde yoğunluk kazandığını gösterir. Bu çalışmalar sonucunda Sardeis'te altı *sigloi* ele geçer. Diğer bölgelerde ise herhangi bir *siglos* ya da *dareikos* buluntusuna rastlanmaz.⁴³

Yine MÖ yaklaşık 400'e tarihli ve Smyrna'da (İzmir çevresi) bulunan bir definde (IGCH 1197) tamamı mızrak taşıyan kral figürünün üzerinde yer aldığı toplam iki yüz yetmiş bir Pers *sigloi* bulunur.⁴⁴ Küçük Asya olarak kayda geçen ve MÖ 450-425'e tarihlenen bir diğer definde ise, bulunan *sigloi* sayısı üç yüz elliden fazladır.⁴⁵

Değişik bölgelerin üretimlerini bir arada temsil eden bazı definelerde bile (örneğin IGCH 1195) yerel sikkelerin baskın durumları kendini gösterir (Tablo 4). Dolayısıyla, yukarıda bahsi geçen söz konusu definelerin bölgesel dağılımları göz önüne alındığında, sikke üretiminin önemli bir kısmının yerel ihtiyaçları karşılamak için darp edildiği ve coğrafi olarak sınırlı kullanım alanlarına sahip olduğu söylenebilir.

2.5. Elektron Sikkeler İçeren Defineler

Anadolu'nun kıyı şeridinde ve yakın adalarda farklı darphanelere ait sikkeleri barındıran ve MÖ 5. yüzyılın değişik dönemlerine tarihlendirilen bazı defineler, Tablo 5'te görüldüğü üzere, bulundurdıkları *elektron* sikkelerle dikkat çeker.

Tablo 5: Elektron Sikkeler İçeren Defineler ve Bu Sikkelerin Bölgesel Dağılımları

Definenin Adı	Definenin Bulunduğu Yer	Gömmü Tarihi	Definedeki Sikkelerin Toplam Miktarı ve Cinsi	Definede Sikkeleri Bulunan Kentler ve Sikkelerin Dağılımı
IGCH 1002	Olbia (Parutino), Ukrayna	MÖ 450-400	8+EL	Kyzikos: st.
IGCH 1184	Erythrai, Ionia	MÖ Yak. 455	79 + EL, 16+ AR	Lesbos: 57 EL 1/6; Klazomenai: 3 didr.; Phocaia: 11 EL 1/6; Khios: 10 dr.; Bilinmeyen Darphane: 11 EL yarım.
IGCH 1194	Vourla(Klazomenai), Ionia	MÖ Yak. 410- 400.	90 EL, Av	Kyzikos, 70 EL st. ; Lampsakos: 20 EL st. Persia: birkaç dareikos
IGCH 1234	Işıklıköy, Mudanya yakınlarında (Apameia-Mrlea), Bithynia.	MÖ Yak. 460	29 EL, 312 AR	Kyzikos: 9 EL 1/6, 19 EL 1/12, 284 AR fr.; Lampsakos: 24 AR fr. Phokaia: 1 EL 1/6; Bilinmeyen darphane: 4 AR fr.

⁴³Zeynep. Ç. Ögün ve M.-C. Marcellesi, "Réseaux d'échanges régionaux en Asie Mineure occidentale: l'apport des monnaies de fouilles", avec Z. Çizmeli-Ögün, dans Th. Faucher, M.-C. Marcellesi, O. Picard (ed.), *Nomisma. La circulation monétaire dans le monde grec antique*, BCH suppl. 53, Athènes 2011, s. 312, fig. 6.

⁴⁴Bkz. Tablo 4; Figueira, 1998, s. 41-42.

⁴⁵Figueira, a.g.e., 42.

Gömü yeri Apameia-Myrlea (Mudanya/Işıklıköy) olan ve MÖ yaklaşık 460'a tarihlendirilen define (**IGCH 1234**) kayda değer oranda *elektron* sikke içerir (Tablo 5). Gömü yeri Erythrai olan ve MÖ yaklaşık 455'e tarihlenen **IGCH 1184** Definesi ile gömü yeri Klazomenai olan ve MÖ yaklaşık 410-400 dönemleri arasına tarihlendirilen **IGCH 1194** Definesi yüksek oranlarda *elektron* sikke barındıran diğer önemli definelerdir (Tablo5). Apameia-Myrlea Definesi (**IGCH 1234**), *stater*in 1/6 biriminde dokuz, 1/12 biriminde on dokuz adet Kyzikos *elektron* sikkesi⁴⁶ ve 1/6 biriminde bir adet Phokaia *elektron stateri*⁴⁷ barındırır. Definede ayrıca iki yüz seksen dört Kyzikos üretimi, yirmi dört Lampsakos üretimi ve dört adet de bilinmeyen bir darphaneye ait olmak üzere toplam üç yüz on iki gümüş sikke fragmanı da ele geçer. Erythrai Definesi'nde (**IGCH 1184**) yetmiş dokuzdan fazla *elektron* sikke bulunur. Bu definede, *stater*in altıda biri (*hektae*) olan elli yedi *elektron* sikke Lesbos'a, on biri Phokaia'a atfedilirken, yarım *stater* on bir *elektron* sikkenin ise üretim yeri belli değildir. Geriye kalan sikkelerden *didrahmi* birimindeki üçer tanesi Klazomenai ve Erythraia'a, *drahmi* biriminde on sikke ise Khios'a atfedilir. Vourla Definesi'nde (**IGCH 1194**) ise, yetmiş Kyzikos'a ve yirmisi Lampsakos'a ait toplam doksan *elektron* sikkeye ulaşılır. Bu definede, birkaç tane de Pers kralının altın parası *dareikos* ele geçer (Tablo5).

Elektron sikkeler, yüksek değerlerinden dolayı günlük alışverişler için kullanılacak uygun paralar değildir.⁴⁸ Bu sikkelerin daha çok uzun mesafeli ticarete kullanıldıkları bilinir.⁴⁹ Özellikle Marmara Denizi'nin güneyinde yer aldığı konumuyla Kyzikos yerleşimi, Karadeniz, Marmara, İonia ve Atina arasında gerçekleşen bölgelerarası ticaret için uygun bir aracı merkez rolündedir.⁵⁰ Kyzikos *elektron* staterlerinin başta Karadeniz kıyı kesimleri olmak üzere birçok bölgede dolaşımda olması, daha çok onun bölgelerarası ticari işlemlerde kullanımıyla ilgili olmalıdır. MÖ yaklaşık 460'a tarihlenen ve Phokaia ile Kyzikos *elektron* sikkeleri içeren Apameia-Myrlea Definesi (**IGCH 1234**), *elektron*un Marmara (Propontis) ve Karadeniz (Pontus) ticaretindeki önemini düşündüren MÖ 5. yüzyılın erken dönem örnekleri arasında yer alır. Lampsakos ve Kyzikos gümüş sikke fragmanlarının da aynı zamanda definede yer alması, bölgelerin yakınlığı göz önüne alındığında, ticari ilişkiler bakımından beklenebilir bir durumdur.⁵¹

MÖ 450-400 arası döneme tarihlendirilen Ukrayna'daki bir define (Olbia Definesi: **IGCH 1002**) sekizden fazla Kyzikos *elektron* staterinden oluşur (Tablo 5). Olbia'nın Hellen polislerinin tahıl ihtiyacının karşılanmasında önemli bir merkez olduğu göz önünde tutulduğunda⁵², bu Kyzikos *elektron* staterlerinin ticari amaçla dolaşıma girdikleri kuvvetle muhtemeldir. Perikles'in MÖ yaklaşık 437/36'da gerçekleştirdiği Karadeniz seferi⁵³, Thrakia'nın kıyı kesimlerinde deniz ticaretinin daha da canlanmasını sağlar. Ticaretteki bu canlılıkta tahıl ithalatının önemli bir rolü vardır.⁵⁴ Kyzikos *stater*lerinin (*kyzikene*) bölgelerarası bu ticarete uluslararası bir değişim aracı olarak daha da önem kazandığı

⁴⁶Kyzikos, *elektron* sikke darbında Phokaia ağırlık sisteminin (16.1 gramlık *elektron* stater) kullanıldığı yerleşim birimlerinden biridir. Bkz. Tekin, 2008, s. 37. Değişik birim ve tiplerde darp edilmiş Kyzikos sikke örnekleri için bkz. Öncü, 2018, Levha V, No. 103-112.

⁴⁷Sikke üretiminde Aigina, Atina (Bodenstedt, 1976, s. 56, 90-91; Görkay, 1999, s. 196) ve kendi ağırlık sistemini (16.1 gramlık stater ve alt birimleri) kullanan (Tekin, 2008, s. 37) Phokaia'nın farklı tip ve birimlerde ürettiği sikke örnekleri için bkz. Öncü, 2018, Levha IV, No. 73-79.

⁴⁸Howgego, 2013, s. 23.

⁴⁹Bodenstedt, 1976, s. 74; Figueira, 1998, s. 42-43.

⁵⁰Kraay, 1976, s. 261.

⁵¹Figueira, a.g.e., s. 30.

⁵²Psoma, 2016, s. 97.

⁵³Plut. Per. 20

⁵⁴Figueira, 1998, s. 29-30, 515.

düşünülebilir. Yine Phokai'nın *elektron* sikkelerinin üretim amaçlarından birinin uzun mesafeli ticaret olduğu öne sürülen iddialar arasındadır.⁵⁵ *Elektron* sikkelerin, özellikle de Kyzikos staterlerinin, bölgelerarası ticaretteki rolü dikkate alındığında, definelerde adı geçen merkezler arasında MÖ 5. yüzyıl boyunca ticari ilişkilerin devam ettiğini kabul etmek gerekir.

Ancak, özellikle Vourla Definesi'nde (IGCH 1194), Kyzikos *elektron* staterlerinin Pers *dareikos*leriyle birlikte yer alması, bu sikke dolaşımının başka nedenleri de olabileceğini düşündürür. Batı Anadolu'da yaklaşık M.Ö. 480'e tarihlendirilen başka bir definede (IGCH 1175) staterin üçte biri ağırlığında olan iki Lydia *elektron* sikkesi, altı gümüş *kroesoid*, otuz dokuz Pers *sigloi*, üç Miletos üretimi ve on dört Kyzikos üretimi gümüş sikke fragmanı ele geçer. MÖ 480 ve civarı dönemler Kserkses'in Hellas üzerine sefer düzenlemek için hazırlandığı ve nihayetinde sefere çıktığı bir döneme denk gelir.⁵⁶ Dolayısıyla, Kyzikos ve Pers sikkelerinin bir arada bulunduğu bir dönemin askeri bir sefere denk gelmesi, bu sikkelerin dolaşımında askeri faaliyetlerin rolünün hesaba katmayı gerektirir. *Dareikos* ve Kyzikos *elektron* staterlerinin yakın değerde oldukları ve bazı dönemlerde, tesadüfi ya da değil, benzer amaçlarla kullanıldıkları bilinir. Buradaki temel belirleyici nokta, bir *dareikos*⁵⁷ ile bir Kyzikos staterinin paralı bir askerin bir aylık maaşına denk gelmesidir.⁵⁸ Böyle yüksek bir oranı ancak Persler tarafından kiralanan askerlerin alabilme ihtimali vardır.⁵⁹ MÖ 5. yüzyılın sonlarında Genç Kyros'un, içinde Hellen paralı askerlerinin de yer aldığı bir taht kavgasına girdiği bilinir.⁶⁰ Yine MÖ 410'ların sonları Batı Anadolu'da Atina'ya karşı, Sparta ve Persler lehine isyanların yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzden, Vourla Definesi'nin (IGCH 1194) gömü tarihi (MÖ yak. 410-400) dikkate alındığında, bu sikkelerin dolaşımında paralı askerlerin rolü ihtimaller arasında sayılabilir.

2.6. Diğer Defineler

Yukarıda bahsi geçen defineler dışında, Tablo 6'da da gösterildiği üzere, Rhodos, Troia, Kolophon, Güney Anadolu ve Hellas bölgelerinin birçok yerinde ele geçen ve değişik bölgelerin üretimi sikkeleri bir arada bulunduran birçok sikke definesi daha bilinir.

Tablo 6: IGCH 6, IGCH 7, IGCH 21, IGCH 1177, IGCH 1183, IGCH 1185, IGCH 1188, IGCH 1189, 1190, IGCH 1254, IGCH 1255 Numaralı Sikke Definelerinin İçerik ve Bölgesel Dağılımı

Definenin Adı	Definenin Bulunduğu Yer	Gömü Tarihi	Definedeki Sikkelerin Toplam Miktarı ve Cinsi	Definede Sikkeleri Bulunan Kentler ve Sikkelerin Dağılımı
IGCH 6	Kyklades?	MÖ Yak. 500	145 + AR	Agina: 114 + st.; Andros ya da Keos: 4 st.; Paros: 2 st.; Siphnos: 4 st.; Thera?: 11 st.; Dardanos: 1 st.; Miletos?: 2 st.; Khios: 3 st.; Kos: 4 st.

⁵⁵Bodenstedt, 1976, s. 74.

⁵⁶Hdt. VI. 1, 4; VII. 223-238; VIII. 1-86.

⁵⁷Xen. *Anab.* VII.6.1; VII.6.7.

⁵⁸Figueira, a.g.e., 525-527; Kraay, 1976, s. 263.

⁵⁹H. P. Borrell, "United Autonomous and Imperial Greek Coins" *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 6, Ed. J. Y. Akerman, London, 1843/1844, s. 153.

⁶⁰Xen. *Anab.* I.1.1-6.

IGCH 7	Santorin (Thera)	MÖ Yak. 500-490	760+ AR	Aigina: 541 st.; Andros ya da Keos: 1 st.; Naxos: 15 st.; Paros: 2 st.; Siphnos: 3 st.; Thera?: 23 st.; Kyzikos: 2 st. Dardanos: 1 st.; Miletos?: 48 st.; Bilinmeyen Karia darphanesi: 41 st.; Bilinmeyen Darphane: 1 st.; 82 fr.
IGCH 21	Koumares, Thessalia	MÖ Yak. 450	Yak. 36 AR	Aigina: 35 st.; Khios: 1 arkaik st.
IGCH 1177	Güney Batı Anadolu, Kilikia-Pamphylia Sınırı	MÖ Yak. 480	38 AR	Zancle: 1 tetradr.; Acanthos: 1 tetradr.; Abdera: 1 octadr.; Atina: 19 tetradr.; Aegina: 10 didr.; Pseudaeginetica: 1 didr. Parium: 1 dr. ; Khios: 1 didr. Beli olmayan Karia: 1 double siglos; Persia: 1 siglos.
IGCH 1183	Kolophon, Ionia	MÖ Yak. 450?	3 EL fr. , 177 AR fr. , I PL	Kyzikos: 1; Lampsacos: 2; Kyme: 1; Klazomenai?: 13; Kolophon: 74; Ephesos: 10; Erytrai ?: 1; Magnesia?: 26; Miletos: 2; Phocaia: 1 ; Teos: 38; Samos: 1; Karia: 1; Pers Kralları: 2; Bilinmeyen darphaneler: 3 EL, 4 AR, 1 PL
IGCH 1185	Rhodos	MÖ Yak. 450	41 +AR	Dicaia: 1 didr.; Thasos: 8 didr. Lete: 3 didr. Mende: 1 tetradr.; Neapolis: 1 didr.; Stagira: 1 teradr., 2 didr.; Bilinmeyen Throco-Maked.: 3 didr.; Aigina: 2 didr.; Tenos: 1 didr. ; Thera ?: 1 didr. Phocaia: 1 teradr.; Lykia: 3 st.; Phaselis: 1 double siglos; Soli: 1 double siglos; Kyrene: 3 teradr., 3 dr.; Barce : 1 dr. Barce ve Teuchira: 1 tetradr.
IGCH 1188	Troas	MÖ Yak. 450	22 AR fr.	Kyzikos: 1; Lampsakos: 2; Kebren: 11; Neandria: 1 Skepsis: 1; Tenedos: 2;

				Aigai: 1; Mytilene: 1; Teos: 1; Bilinmeyen Darphane: 1
IGCH 1189	Batı Anadolu	MÖ Yak. 450	11 AR	Atina: 1 fr.; Klazomenai?: 2 fr.; Kolphon: 5 fr.; Magnesia?: 2 fr. Teos: 1 fr.
IGCH 1190	Batı Anadolu	MÖ Yak. 450	10+ AR	Kolophon: 6 tetartem.; Teos: 1 st., 1 fr.; Bilinmeyen darphane: 1 fr.
IGCH 1254	Selimiye (Eski Antalya, Side), Pamphylia	MÖ Yak. 400	18+AR	Atina: 1 tetradr.; Korinthos: 1 st.; Aspendos: 2+double-sigloi; Side: 12+ double sigloi; Kitium, Azbaal: 1 double-sigloi
IGCH 1255	Kilikia	MÖ Yak. 400	1300 +AR	Atina: yak. 200 tetradr.; Side: 15+double-sigloi; Kelenderis: yak. 1000 double-sigloi; Mallos: 1 double-sigloi; Soli: 40+double-sigloi; Kitium+Azbaal: 10+double sigloi; Lapethos: 1 double-sigloi; Paphos: 1 double-sigloi; Salamis: 1 double-sigloi; Bilinmeyen Kıbrıs darphanesi: 1 double sigloi

Define bulunan bölgelerden biri olan Rhodos (**IGCH 1185**), MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Akdeniz ticaretinin önemli kavşak noktalarından biri olagelir. Bunun en önemli kanıtlarından biri adada kullanılan ağırlık sistemlerinin gösterdiği çeşitliliktir. Ialyssos⁶¹ sikke üretiminde kendi yerel ağırlık sistemini kullanmasına rağmen, Lindos dönemin önemli ticari merkezlerinden Miletos'un⁶², Kamiros ise yine ticari faaliyetleriyle öne çıkan Aigina'nın ağırlık sistemini kullanır.⁶³ Rhodos Adası'ndaki sikke ağırlık sisteminde görülen bu çeşitliliğin, adanın Batı Anadolu kıyıları, Ege adaları, Hellas, Mısır ve Yakındoğu'dan gelen yol güzergâhlarını birleştiren bir istasyon olma özelliğinden kaynaklandığı düşünülür.⁶⁴ Sahip olduğu bu konumunun Rhodos'un zenginliğinde payı olduğu muhakkaktır. MÖ 480-408 tarihleri arasında Rhodos muhtemelen Atina'nın hegemonik yaklaşımından dolayı sikke üretimine ara verir. Bu durum Rhodos'un politik ve ekonomik ilişkilerini bu dönemde sikke dolaşımı üzerinden takip etmeyi engelleyen bir faktördür. Ancak gömü tarihi yaklaşık MÖ 450

⁶¹Ialyssos üretimi sikke örneği için bkz. Öncü, 2018, Levha VI, No. 126.

⁶²Görkay, 1999, s. 198; Kraay, 1976, s. 35; T.H. Nielsen- V. Gabrielsen, "Rhodos", *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Ed. M. H. Hansen-T.H.Nielsen, Oxford University Press, New York 2004, s. 1200, 1204.

⁶³Görkay, a.g.e., 197-198; Kraay, 1976, s. 38; Nielsen - Gabrielsen, a.g.m., 1202. Kamiros ve Lindos sikkeleriyle ilgili örnekler için bkz. Öncü, 2018, Levha VI, No. 127-128.

⁶⁴Kraay, a.g.e., 35.

olarak verilen ve kırk birden fazla değişik tür ve birimlerde gümüş sikke içeren Rhodos Definesi (**IGCH 1185**), bölgenin MÖ 5. yüzyılın ortalarında politik ve ekonomik bir kavşak noktası olarak konumunu korumuş olduğunu düşündürür. Bu define, Thrakia-Makedonya, Hellas, Batı ve Güneybatı Anadolu, Kıbrıs ve Kuzey Afrika yerleşimlerinin farklı darphanelerine ait sikkelerden oluşur (Tablo 6). Diğer definelerde olduğu gibi, bu sikkelerin dolaşımında ticari faktörlerin dışındaki başka etmenlerin de rolünün olması ihtimaller dâhilindedir. Özellikle, Atinalı General Kimon'un MÖ 460'ların ortasından MÖ 450'ye kadar Güneybatı Anadolu, Kıbrıs ve Mısır üzerine yaptığı seferler⁶⁵, sikkelerin dolaşımında askerlerin rolünü en azından göz ardı etmemeyi gerektirir.

MÖ 5. yüzyıldaki ticari ilişkilerle doğrudan ilgili olup olmadığı belli olmadığı halde, bölgelerarası politik ve ekonomik bağlantıların var olma imkânına dair ipucu veren başka defineler de vardır. Troia'da bulunan ve MÖ yaklaşık 450'ye tarihlenen definede (**IGCH 1188**) temsil edilen yirmi iki gümüş sikke fragmanının önemli bir bölümü (on beş tanesi) Troia bölgesindeki yerleşimlerin darphanelerin üretimleridir. Geriye kalanlar ise, Troia bölgesine fazla uzak olmayan Kyzikos, Aigai, Mytilene, Teos ve Tenedos gibi merkezlere ait sikkelerdir (Tablo 6).

Yine MÖ yaklaşık 450'ye tarihlenen bir definenin (**IGCH 1183**) bulunduğu Kolophon, Batı Anadolu'nun Akhaemenidler egemenliğindeki ekonomik faaliyetlerinin farklı bir yönünü sikkeler üzerinden gösteren merkezlerinden biridir. İonia'nın iç kesiminde yer alan Kolophon, Pers gümüş siglosuna eşdeğer *drahmi*, *tatraobolos* ve *obolos* gibi farklı birimlerde gümüş sikkeler üretir.⁶⁶ Pers ağırlık sisteminin kullanılması, muhtemelen bu *polis*in Sardeis'le kurduğu yakın ticari ilişkiden kaynaklanır.⁶⁷ Aynı şekilde, bazı sikkelerini Pers siglosları ve Kolophon *drahm*leriyle eşdeğer ağırlıkta darp eden Erythrai⁶⁸ da, bu iki merkezin dâhil olduğu ticari ağın içinde yer alıyor olmalıdır. Kolophon'da bulunan ve MÖ 450 tarihine atfedilen definenin (**IGCH 1183**) içindeki sikkelerin bölgesel dağılımı, bölgenin özellikle yakın merkezlerle ekonomik-ticari ilişkiler içinde olduğunu gösterir. Definede bulunan yüz yetmiş yedi gümüş ve üç *elektron* sikkenin önemli bir bölümü yakın bölgelerdeki darphanelerin üretimidir. Definede, Kolophon yetmiş dört, Teos⁶⁹ otuz sekiz, Magnesia⁷⁰ (?) yirmi altı, Klazomenai⁷¹ on üç, Ephesos⁷² on, Miletos⁷³ iki, Erythrai bir, Phokaia⁷⁴ bir, Samos⁷⁵

⁶⁵Plut. *Kim.* XII. 1-6; XIII. 1-2; XVI. 1; XVIII. 1-6; XIX. 1-2; Thuk. I. 104-110.

⁶⁶Öncü, 2018, Levha IV, No. 63-67; L. Rubinstein, "İonia", *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Ed. M. H. Hansen-T. H. Nielsen, Oxford University Press, New York 2004, s. 1080.

⁶⁷Balcer, 1991, 60.

⁶⁸E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines* I-IV, Paris 1901, s. 303; Balcer, 1991, s. 60; P. Gardner, *A History of Ancient Coinage. 700-300 B.C.*, Oxford 1918, s. 167-168; Head, 1911, s. 578; Öncü, 2018, Levha IV, No. 53-57.

⁶⁹Teos, MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Aigina ağırlık sisteminde çeşitli birimlerde sikke darp eder. Bkz. Kraay, 1976, s. 243; Balcer, 1991, s. 62-63. Teos sikkeleriyle ilgili örnekler için ayrıca bkz. Öncü, 2018, Levha IV, No 91-98.

⁷⁰Attika ağırlık sisteminde Magnesia'da sikke darp eden Themistokles'e atfedilen sikke örnekleri için ayrıca bkz. Öncü, 2018, Levha II, No. 7-8; Tekin, 2008, s. 84.

⁷¹Kanatlı domuz protomunun üzerinde yer aldığı değişik birimlerdeki Klazomenai üretimi sikke örnekleri için bkz. Öncü, 2018, Levha IV, No. 58-62.

⁷²Miletos ağırlık sistemine uygun darp edilen (Tekin, 2008, s. 36) değişik birim ve tipteki Ephesos üretimi sikke örnekleri için bkz. Öncü, 2018, Levha IV, No. 48-52.

⁷³Gümüş stater darbinda 14.1 gramlık ağırlık sistemini kullanan Miletos, 1/96'ya kadar inen alt birimlerde sikkeler de darp eder. Miletos'a ait farklı birimlerde darp edilmiş sikke örnekleri için bkz. Öncü, 2018, Levha IV, No. 68-71.

⁷⁴Phokaia'a ait farklı birimlerde darp edilmiş sikke örnekleri için bkz. Öncü, 2018, Levha IV, 72-79.

⁷⁵Samos MÖ 600 civarında Euboea ağırlık sisteminde (yak. 17.2 gram), MÖ 6. yüzyılın son çeyreğinden sonra ise Miletos ağırlık sisteminde sikke darp etmeye başlar. Bkz. Kraay, 1976, s. 26, 36; Rubinstein, 2004, s. 1097; G.

bir ve Pers kralları iki gümüş sikkeyle temsil edilirler. Geriye kalan az sayıdaki sikke ise, Kyzikos, Lampsakos, Kyme ve Karia'daki darphanelerin üretimidir (Tablo 6). Kolophon sikkelerinin sayısal olarak baskın olduğu Batı Anadolu'daki farklı iki definde de (**IGCH 1189** ve **1190**) benzer bir yapı görülür. IGCH 1189'da Kolophon üretimi beş, Klazomenai üretimi iki, Magnesia üretimi iki, Teos üretimi iki ve Atina üretimi bir gümüş sikke temsil edilir (Tablo 6). IGCH 1190'da ise, Kolophon darphanesine ait altı ve Teos darphanesine ait bir sikke parçası ele geçer (Tablo 6). Sikkeler, politik ve ekonomik ilişkinin göstergelerinden biri olarak ele alındığında, MÖ 450 yıllarında ekonomik-politik bakımdan Kolophon'un da içinde yer aldığı Batı Anadolu'nun birbirine yakın birçok yerleşim merkezinin etkileşim içinde olduğu varsayılabilir.

Güney Anadolu kıyılarında Kilikia-Pamphylia sınırında bulunan ve MÖ 480'e tarihlendirilen define (**IGCH 1177**), bölgeye İtalya'nın güneyinden Hellas'a, Thrakia-Makedonya'dan Kuzey ve Güney Batı Anadolu'ya kadar farklı bölgeleri kapsayan darphanelerden gelen otuz sekiz gümüş sikkeyi barındırır (Tablo 6). Yine gömü yeri Selimiye (Side) olan ve MÖ yaklaşık 400'e tarihlendirilen define (**IGCH 1254**), çoğu yerel ve yakın çevre bölgelerindeki darphanelerin üretimi on sekizden fazla gümüş sikke barındırır. Bu sikkeler arasında Side'ye ait en az on iki ve Aspendos'a ait en az iki ve Kitium/Azbaal'a (Kıbrıs) ait bir sikkenin *double-sigloi* ağırlığında olması, Güney Anadolu bölgesi ve çevresinin bu dönemdeki ekonomik faaliyetlerinde Pers etkisinin işareti olarak kabul edilebilir (Tablo 6). Bu durum, yine, MÖ yaklaşık 400'e tarihlendirilen ve bin üç yüzden fazla gümüş sikke içeren bir diğer Kilikia definesindeki (**IGCH 1255**) sikkelerin dağılım ve nitelikleriyle daha net gözlemlenebilir. Yaklaşık iki yüz Atina *tetradrahmisinin* de yer aldığı bu definde geriye kalan sikkelerin tamamı Kilikia ve Kıbrıs darphanelerinin *double-siglos* ağırlık sistemiyle darp ettikleri üretimlerdir (Tablo 6).

Yine, gömü yeri Kyklad Adaları olan ve MÖ yaklaşık 500'e tarihlenen **IGCH 6** Definesi (Tablo 6), gömü yeri Santorin (Thera) olan ve MÖ yaklaşık 500-490'a tarihlenen **IGCH 7** Definesi (Tablo 6) ve gömü yeri Koumares/Thessalia olan ve MÖ yaklaşık 450'ye tarihlendirilen **IGCH 21** Definesi (Tablo 6), Batı ve Kuzey Batı Anadolu'daki Hellen polislerine ait sikkelerin MÖ 5. yüzyılın ilk yarısı boyunca Hellas'ın da dâhil olduğu bir coğrafyada dolaşımda olduklarını ve bu bölgeler arasında ekonomik faaliyetlerin devam ettiğini gösterir.

Sonuç

Anadolu coğrafyası MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısının başlarından itibaren Akhaemenid/Pers İmparatorluğu'nun egemenliği altına girer. Perslerin Anadolu'daki hâkimiyeti iki asrı aşan bir döneme (MÖ yak. 547-330) yayılır. Bu dönemde Anadolu'nun değişik bölgelerindeki farklı sosyo-politik yapıları ve bölgesel ihtiyaçları göz önüne alarak idari bir sistem kuran Persler, siyasal egemenlikleri zarar görmediği sürece çoğunlukla mevcut yapıların devam etmesi ya da daha etkin bir düzeye ulaşması yönünde bir eğilim gösterirler. Bölgelerarası ekonomik ilişkiler ve uygulamalar da, aynı şekilde, Pers idaresinin yerel özellikleri dikkate alan yönetim anlayışına paralel bir gelişim çizgisi üzerinden ilerler. Bu durumun en önemli yansıması kendini sikke üretim ve dağılımında gösterir. Özellikle, Anadolu, Mısır, Suriye, İtalya, Makedonya ve Yunanistan'ın birçok yerinde ortaya çıkan sikke defineleri, Pers döneminde (MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda) bölgelerarası ekonomik-ticari ilişkilerle ilgili önemli veriler sunar.

Shiple, *A History of Samos 800-188 B.C.*, Oxford, 1987, s. 87; Balcer, 1991, s. 60; Görkay, 1999, s. 196-197. Samos'a ait farklı birimlerde darp edilmiş sikke örnekleri için bkz. Öncü, 2018, Levha IV, 80-90.

Sikke defineleri genel olarak ele alındığında, öncelikle Perslerin egemen oldukları bölgelerde çok sayıda merkezin sikke üretim faaliyetleri içinde olduğu görülür. Özellikle, Anadolu'nun kıyı kesimlerinde ele geçen ve daha çok MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen sikke definelerinin baskın yerel özelliği, bu sikkelerin bölgelerarası ticari faaliyetlerden ziyade yereldeki ihtiyaçları karşılamak için üretildiklerini gösterir. Definelerdeki sikkelerin bölgesel dağılımları, karışık definelerde bile yerel üretimlerin baskın bir karakterde olduğuna işaret eder. Aynı şekilde, Anadolu'nun kıyı kesimlerindeki komşu merkezler arasında sikke dolaşımının ve dolayısıyla ekonomik ilişkilerin daha yoğun olduğu, çok sayıda karışık sikke definelerinin bölgesel dağılımından anlaşılabılır.

MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilen sikke içerikleri ve bölgesel dağılımlarının dikkat çekici bir diğer noktası, Kyzikos ve Phokaia gibi Batı Anadolu, Karadeniz, Marmara ve Batı Akdeniz ticaretinde aktif oldukları bilinen merkezlerin üretimi olan *elektron* sikkelerin farklı definelerde ele geçmesidir. Kyzikos *elektron* sikkelerinin (*kyzikene*) Pers *dareikos*larla olan değer eşitliği, her ne kadar bunların bazı bölgelerde asker maaşlarının ödenmesinde kullanılmış olabileceğini düşündürse de, bu sikkelerin önemli ticari faaliyetlerde kullanılmış olma olasılığı daha yüksektir. Dolayısıyla, Kyzikos sikkelerinin temsil edildiği defineler, MÖ 5. yüzyılda Karadeniz ve Marmara bölgesinde yer alan çok sayıda merkezin içinde olduğu yoğun bir ticari ilişkinin varlığına işaret eder.

Aynı şekilde, Suriye ve Mısır'da bulunan karışık defineler, MÖ 6. yüzyılın sonlarından başlayarak imparatorluğun bu bölgelerinin başta Thrako-Makedonya'daki merkezler olmak üzere, birçok bölgeyle ekonomik ilişkiler içinde olduğuna işaret eder. Ancak burada söz konusu bölgelerle ilgili bir noktayı gözden kaçırmamak gerekir; bu da MÖ 5. yüzyılın ortalarına kadar imparatorluğun bu bölgelerinde sikkenin sadece külçe olarak bir değer ifade ettiğidir. Bu yüzden, Suriye ve Mısır'daki definelerde bulunan ve farklı merkezlere atfedilen sikkelerin nominal değerleriyle ticari faaliyetlerde kullanılan bir değişim aracı olduğuna şüpheyle yaklaşmak gerekir. Ancak bu durum, söz konusu bölgelerdeki definelerde ele geçen sikkelerin bölgesel dağılımlarının bölgelerarası ticari ilişkilerin varlığına işaret etmediği anlamına da gelmez. Özellikle, Pers yönetiminin MÖ 520'lerden sonra vergileri gümüş formunda toplama talebi, gümüş madeni bakımından fakir olan imparatorluk bölgelerini bu madeni başka bölgelerden ticaret yoluyla temin etme çabası içine sokmuş olmalıdır. Böyle bir durumda, sikkenin gümüş külçe değeri üzerinden işleme tabi tutulan bir değişim aracı olarak bölgelerarası ticarete rol aldığı düşünülebilir.

Bu definelerde, aynı zamanda, Aigina, Khios, Atina, Korinthos, Phokaia, Miletos gibi ticari aktiviteleriyle de öne çıkan merkezlere ait sikkelerin mevcudiyeti, bu sikkelerin dolaşımında bölgelerarası ticaretin rolünü düşündüren diğer önemli verilerdir. Bu durum, başka merkezlerle birlikte yukarıda adı geçen bölgelerin sikkelerini barındıran Yunanistan ve İtalya'daki defineler için de geçerlidir.

Dolayısıyla, Perslerin Anadolu, Ege, Akdeniz ve Yakındoğu'nun büyük bir bölümünde egemen olduğu MÖ 6. ve 5. yüzyıllara tarihlendirilen sikke definelerinin içerikleri ve bölgesel dağılımları ölçüt alındığında, Pers hâkimiyetinin bölgelerarası ticari-ekonomik ilişkilerin devamı, hatta gelişimi yönünde olumlu bir etkisinin olduğu görülür. Bu durum, Aigina gibi gümüş madenleri açısından fakir olan ancak bölgelerarası yoğun ticari bağlantılarıyla bilinen merkezlere ait sikke ağırlık sistemlerinin, bu dönemde Batı ve Kuzey Batı Anadolu, Karadeniz ve Güney Ege'deki birçok yerleşim biriminde kullanılmasından da anlaşılır.

Kaynakça

- Alram, Michael, "The Coinage of the Persian Empire", *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*, Ed. William E. Metcalf, Oxford University Press, Oxford 2012, s. 61-87.
- Avram, A.- Hind, J. ve Tsetskhladze, G., "Black Sea Area", *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Ed. M.H.Hansen-T.H.Nielsen, Oxford University Press, New York 2004, s. 924-974.
- Babelon, E., *Traité des monnaies grecques et romaines I-IV*, Paris 1901.
- Balcer, Jack M., "The Persian Occupation of Thrace 519-491 B.C. The Economic Effects", *Actes du 11e Congres international des Etudes du sud-est Européenes, Vol. 2*, Athens 1972, s. 241-258.
- Balcer, Jack M., "The East Greeks Under Persian Rule: A Reassessment", *Achaemenid History VI*, Leiden 1991, s. 57-65.
- Bing, J. D., *A History of Kilikia During the Assyrian Period*, Indiana University, Ph.D., Michigan 1968.
- Bodenstedt, F., *Phokäisches Elektron-Geld, von 600-326 v. Chr.*, Mainz 1976.
- Borrell, H.P., "United Autonomous and Imperial Greek Coins" *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society, Vol. 6*, Ed. J. Y. Akerman, London, 1843/1844, s. 115-159.
- Briant, Pierre, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, Transl. by Peter T.Daniels, Eisenbrauns 2002.
- Carradice, I. - Price, M., *Helen Dünyasında Sikke*, Çev: Oğuz Tekin, Homer Kitabevi, İstanbul 2001.
- Colburn, Henry P., *The Archaeology of Achaemenid Rule in Egypt*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Michigan Üniversitesi, 2014.
- Cook, J. M., "The Rise of Achaemenids and Establishment of Their Empire", *The Cambridge History of Iran, Vol.2*, Cambridge 1996, s. 200-291.
- Dandamaev, M. A. ve Lukonin, V. G., *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- DB (Dareios Bisitun-Behistan Yazıtı)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Kent, R. G., *Old Persian: Grammar, Texts, Lexion*, American Oriental Society, New Haven 1953.
- Dusinberre, Elspeth. R. M., *Aspects of Empire in Achaemenid Sardis*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- FGrHist Kullanılan Metin: Jacoby, F., *Die Fragmente der Griechischen Historiker*, Vols. I-XV, Leiden 1923-1958.
- Figueira, Thomas, *The Power of Money: Coinage and Politics in the Athenian Empire*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998.
- Flensted- Jensen, Pernille, "Karia", *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, M. H. Hansen -T. H. Nielsen (eds), Oxford University Press, New York 2004, s. 1108-1137.
- Frye, R. N., *The History of Ancient Iran*, München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung 1984.
- Gardner, P., *A History of Ancient Coinage. 700-300 B.C.*, Oxford 1918.
- Görkay, Kutalmış, *Batı Anadolu'ya Korinth ve Attika Siyah Figür Seramiğinin İthali, Dağılımı ve Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 1999.
- Hdt. (Herodotos, *Historia*)

- Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Herodotus*, Vols. I-IV, Trans. A.D. Godley, London-New York 1975 (The Loeb Classical Library).
- Head, B.V., *Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics*, Oxford 1911.
- Herodotos/ *Herodot Tarihi*, Çev: Müntekim Ökmen, İstanbul 2002.
- Hogarth, D.G., *Excavations at Ephesus*, London 1908.
- Howgego, Christopher, *Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi*, Çev: Oğuz Tekin, Homer Kitabevi, İstanbul 2013.
- IGCH Thompson, M. – Mørkholm, O.- Kraay, C.M., *Inventory of Greek Coin Hoards*, The American Numismatic Society, New York 1973.
- Jenkins, G.K., *Ancient Greek Coins*, London 1990.
- Kaya, Mehmet Ali, “Anadolu’da Pers Satraplıkları: Kuruluş, Yönetim ve Etnik Yapı”, *CEDRUS: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, Vol. VI, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2018, s. 59-179.
- Kent, R. G., *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*, American Oriental Society, New Haven 1953.
- Konuk, Koray, *Karun’dan Karia’ya. Muharrem Kayhan Koleksiyonundan Erken Anadolu Sikkeleri*, Ege Yayınları, İstanbul 2003.
- Kraay, Colin M., *Archaic and Classical Greek Coins*, New York 1976.
- Llewellyn L.-J. ve Robson, J. *Ctesias’ History of Persia. Tales of the Orient*, Routledge, London-New York 2010.
- Mitchell, Stephen, “Troas” *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, M. H. Hansen –T. H. Nielsen (eds), Oxford University Press, New York 2004, s. 1000-1017.
- Nielsen, T. H. - Gabrielsen, V., “Rhodos”, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, M. H. Hansen-T. H. Nielsen (eds.), Oxford University Press, New York 2004, s. 1196-1210.
- Nimchuk, C. L., “The ‘Archers’ of Darius: Coinage or Tokens of Royal Esteem?”, *Ars Orientalis*, Vol. 32, *Medes and Persians: Reflections on Elusive Empires* (2002), S. Freer Gallery of Art, The Smithsonian Institution and Department of the History of Art, University of Michigan, 2002, s. 55-79.
- Okan, Emre, *Phokaia Arkaik Dönem Ticari Amforalar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2011.
- Öğün, Zeynep. Ç. ve Marcellesi, M.-C., “Réseaux d’échanges régionaux en Asie Mineure occidentale: l’apport des monnaies de fouilles”, avec Z. Çizmeli-Öğün, dans Th. Faucher, M.-C. Marcellesi, O. Picard (ed.), *Nomisma. La circulation monétaire dans le monde grec antique*, *BCH suppl.* 53, Athènes 2011, s. 297-342.
- Öncü, Fariz, *M.Ö. 6. ve 5. Yüzyıllarda Achaemenid/Pers İmparatorluğu Yönetiminde Anadolu’da Ekonomik Durum*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.
- Plut. Artak. (Plutarkhos, Artakserkses)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch’s Lives Vol. XI, Aratus, Artaxerxes, Galba and Otto*, Transl. B. Perrin, London 2014. (The Loeb Classical Library).
- Plut. Kim. (Plutarkhos, Kimon)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch’s Lives Vol. II, Themistocles and Camillus, Aristides and Cato, Major Cimon and Lucullus*, Transl. B. Perrin, Cambridge Massachusetts- London 2014 (The Loeb Classical Library).
- Plut. Per. (Plutarkhos, Perikles)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch’s Lives Vol. III, Pericles and Fabius Maximus Nicias and Crassus*, Transl. B. Perrin, London 2014 (The Loeb

- Classical Library).
- Polyain. *Strat. Polyainos, Strategemata*
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Polyaenus's Stratagems of War*, Transl. by R. Shepherd (1981), London.
- Price, M. et al., "Reviewed Work(s): Archaic Greek Coinage. The Asyut Hoard", by Martin Price and Nancy Waggoner, C. M. Kraay, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 97, 1977, s. 230-231.
- Price, M. et al., "Reviewed Work(s): Archaic Greek Coinage. The Asyut Hoard", by Price Martin- Nancy Waggoner, Reviewed by R. Ross Holloway, *Gnomon*, 50. Bd., H. 6, Oct., 1978, s. 597-600.
- Psoma, S. E., "Choosing and Changing Monetary Standards in the Greek World During the Archaic and Classical Periods", in: Edward M. Harris, David M. Lewis, Mark Woolmer (ed.), *The Ancient Greek Economy: Markets, Households and City-States*, New York 2016, s. 90-115.
- Ramage, A., "Golden Sardis", in: A. Ramage and P. T. Craddock (ed.), *King Croesus' Gold*, London, British Museum Press, 2000, s. 14-26.
- Ramage, A. - Ramage, N. H., *Twenty-Five Years of Discovery at Sardis 1958- 1983*, United States of America: The National Endowment for the Humanities, 1983.
- Rider, Georges L., *La Naissance de la Monnaie: Pratiques Monétaires de l'Orient Ancien*, Presses Universitaires de France, Paris 2001.
- Rubinstein, L., "Ionia", *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, M. H. Hansen-T. H. Nielsen (ed.), Oxford University Press, New York 2004, s. 1053-1107.
- Shipley, G., *A History of Samos 800-188 B.C.*, Oxford 1987.
- Tekin, Oğuz, *Antik Numismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klasik Çağlar)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Tekin, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Tekin, Oğuz, "Pers Döneminde Anadolu'da Para ve Ticaret", içinde: *Persler. Anadolu'da Kudret ve Görkem*, K. İren-Ç. Karaöz-Ö. Kasar (ed.), Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 102-133.
- Thompson, M. – Mørholm, O.- Kraay, C.M., *Inventory of Greek Coin Hoards*, The American Numismatic Society, New York 1973.
- Thuk. (Thukydides, *Historiae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Thucydides Historiae*, Vols. I-II, H.S. Jones- J.E. Powell (ed.), Oxford 1942.
- Tuplin, Christopher, "The Changing Pattern of Achaemenid Persian Royal Coinage", P. Bernholz and R. Vaubel (ed.), *Explaining Monetary and Financial Innovation, Financial and Monetary Policy Studies* 39, DOI: 10.1007/978-3-319-06109-2-6, © Springer International Publishing Switzerland, 2014, s. 127-168.
- Xen. *Anab.* (Ksenophon, *Anabasis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Anabasis*, Vol. III, Boks: I-VII, Transl. C.L. Brownson, Cambridge-Massachusetts-London 2014 (The Loeb Classical Library).